

Михайло Грушевський

ПАМ'ЯТИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА¹

Сорок день тому Київ був свідком незвичайних, небувалих похорон. Десятки тисяч народу йшли за процесією; весь Київ вирушив, щоб провести на місце спочинку царя української пісні. І розуміється, треба було бути хіба дуже зверхнім глядачем, щоб в сім акті пієтизму бачити тільки прояв замилювання до української пісні, сеї чарівниці, що підбиває своєю красою людей чужих, зовсім далеких і індіферентних, або й рішучо ворожих українству, панує над нерозвиненою юрбою, так само як і над естетично виробленими людьми, може бути приступною чоловікові некультурному і грубому, як і високо інтелегентному. Само скомбіноване імени Лисенка з ідеєю української пісні в уяві сих тисяч, що провозжали його, показувало, що сей пієтизм був актом більш усвідомленим. Глибока, нестерта національна печать – українства свідомого, глибокого, консеквентного, котру наложив Небіжчик на свою творчість, на свою діяльність, на цілу свою постать, нерозривно звязувала імя Лисенка з ідеєю українського національного відродження, і ті, що шанували пам'ять Лисенка, віддавали честь йому як представникови національного українського життя, як одному з творців нового українства, що продовжив в сфері свідомої національної української творчости оден з найбільш цінних і значущих проявів народнього життя – українську народну музику, українську пісню, вічну окрасу українського життя.

Від перших початків українського відродження українська пісня стала предметом ентузіазму і горячого культу з боку всіх прихильників і поборників народньої української стихії. «Моя радість, моє жите пісні! Як я вас люблю! що значать всі черстві літописи, в котрих я тепер риюся — перед семи дзвінками живими літописями!» писав Гоголь в звіснім листі до Максимовича (1833), а в своїй статі «О малороссійскихъ пѣсняхъ» кинув се славне крилате слово: «Пісні для України – все: і поезія, і історія, і батьківська могила». «Пісні українські² є дивні в своїм роді щодо їх драматизму, стоять вище пісень всіх иньших словянських племен», завважає Бодянський в своїй дисертації «О народной поэзии славянских племенъ» (1837): «Пісні українські на стільки ж вищі від пісень иньших Словян, на скільки драма вища від усіх иньших родів поезії, бо обєднує собою їх всі і становить останню ціль, останній, повний і гармонічний розвиток усякої поезії. Крім того вони вищі від иньших і своєю музикою, напівом, голосами, язиком, в високій мірі поетичним і музикальним, версифікацією і т. д.». А Шевченко, підіймаючи народню українську стихію, в незабутніх молодечих віршах своїх (1839) величав українську пісню як неоцінену окрасу і славу, «славу України» — «без золота, без каменя, без хитрої мови, а голосну і правдиву, як Господа слово».

¹ Промова, сказана на засіданні Українського Наукового Товариства, присвяченим пам'яті Лисенка, 3 (16) грудня 1912 р.

² В оригіналі тут: южно-руссія, низше: украинсія.

Супроти тих обмежень, яким підпадали всякі прояви українського національного самоозначення, українська пісня, як найменш обмежена, найбільш приступна найширшим, найменше навіть усвідомленим українства, а разом — першим ступінем для українського усвідомлення сих широких, приспаних довгою летаргією українських кругів, тим ключем, котрим відмикалися отверділі серця, оспалі уми для почувань українського життя, для зрозуміння ідей українського відродження. Там де мусіло замовкнути всяке українське слово, навіть пісенний текст, так що самому Небіжчикови проходилося перекладати текст на французьке для прилюдного виконання, — там звучав український мотив, і музикальна фраза кинена між сью мовчазну, а замкненими устами масу — пробігала між нею електричною іскрою, змушуючи битися в унісон серця тисяч...

Збирання памяток народньої пісенности, як відомо, було одним з перших проявів повороту до своєї національності у українській інтелігенції. Протягом другої і третьої четвертини XIX в. появился цілий ряд цінних збірників, які хоч не вичерпували всього багатства народньої пісенности, все таки давали понятя про її незвичане багатство, ріжнородність, інтелігенцію, високі поетичні прикмети, і в тодішнім, так сказати, національним українським баянсі се була одна з найважніших позицій, які підтримували в громадянстві віру в житеві сили української народности, в можливість для неї розвою, поступу і національного життя. Але записи текстів, при всіх їх високих поетичних прикметах, давали тільки зверхню форму, тільки — сказати б — тіло пісні, її ж душа — мельодія — тікала з рук збирачів. До перших виступів на сім полі Миколи Лисенка мельодій українських було зібрано дуже мало, і те що було записане і видане — було лише дуже слабким відгомонам дійсної української мельодії, мало вдатне і щодо своєї музикальної і етнографічної сторони. Перед українським дослідником і простим аматором української пісні було справді тільки тіло пісні — прекрасне і поетичне, але мертво і бездушне, і багатство словесної пісенної традиції змушувало тим гарячіше бажати появи чоловіка, котрий би вдихнув душу живу в сью мовчазну форму, оживив її чудовою, прославленою українською мельодією.

Чоловік такий явився при кінці сего десятиліття минувшого столітя, в особі покійного творця української музики, котрого память ми нині святкуємо. В нім вперше обєдналося все те, що бракувало попереднім дослідникам, збирачам і аматорам української пісні: величезний музикальний талант, солідна артистична школа, горячий інтерес і любов до народньої української традиції й глибока свідомість національна, щирий і ясний українських патріотизм, що сью його роботу етнографічно-артистичну освітлював провідними ідеями українського національного відродження, повноти українського національного життя. Тільки такому високому ідейному українському настроєви, живому громадському інстинктові і почуттю національного обовязку завдячуємо ми велике діло сповнене Покійником в обставинах тяжких, неприхильних, просто навіть ворожих його завданням і артистичним вимогам праці.

В кількох словах нагадаємо собі головніші моменти його життя.

Роджений 10 с.[тарого] с.[тилю] марта 1842 р., як потомок старої, старшинської української родини, в богатім домі свого діда в полудневій Полтавщині, він

вирослав під суперечливими впливами відірваної від свого народного ґрунту, глибоко зросійщеної панськості і — української народньої стихії, яка окружала панську резиденцію і ріжними випадковими дорогами проходила в її середину. Рано виявивши великі музикальні здібности, він виховувався на артиста-піаніста, але ся музична наука, як і загальна шкільна наука, котру переходив талановитий хлопець, була позбавлена всякої звязи з народньою українською стихією чи національним українським елементом. Як ми знаємо з споминів його близького приятеля і свояка пок.[ійного] Старицького, доперва в старших гімназіяльних клясах до його молодшого товариша стали долітати перші подуви українського відродження і на взірць славних «Записок о южной Руси» він почав записувати і гармонізувати українські пісні і романси, які йому доводилося чути. І тільки в Києві, в бурхливім київській університеті на передодні польського повстання, під впливом української студентської громади молодий Лисенко раптом формується в глибокого і свідомого українського патріота, і з облетілої шкорлупи пещеного паняти виростає тверда як криця стать українського демократа-народолюбця, перейнятого горячою любовю до свого українського народу і почутем обовязку перед потребами національного українського життя.

Сей довг перед національними потребами він постановив сплатити в тій сфері, яку відкрив йому музикальний геній його — в сфері збирання памяток української народньої музики і разом — самостійної творчости в дусі і стилу української народньої музики. Коли перші проби в сім напрямі переконали його в потребі вищої музикальної освіти, він на зароблені службою гроші пускається в оден з найбільших музичних центрів — Липськ, і тут серед консерваторських його занять виходять перші публікації, так характеристичні для всього напряму його діяльности: перший сороковець народніх пісень, з голосами і фортепіановим акомпаніментом («Збірник народніх пісень», I, 1868) і перша серія композицій на слова Шевченка (Музика до «Кобзаря», десять пес). Подібно як Шевченка характеризували, що се був «останній кобзар і перший великий поет славянського світа», або краще сказати — відродженої України, так і у Лисенка студіюванне народньої пісні, заходи коли можливо докладного і повного віддання її духа і характера, органічно і нероздільно переходили в творчість в дусі української народньої музики, в творенне нової національної української музики. Даючи в руки українського громадянства уперве безцінні взірці народньої музики в її повнім, ненарушенім виді, в усій їх красі, в відповідній артистичній передачі, він разом відкривав перед ним нову сторінку національної творчости в будучности. Се було більше, чим міг хто небудь надіятися в тій хвилі, і тим поясняється незвичайний ентузіазм, з яким українське громадянство зустріло перші публікації молодого артиста — випуски збірника пісень, студію про народню українську музику (на основі розсліду репертуара кобзаря Вересая), композиції на ріжні українські теми і нарешті перші проби української опери — перші начерки «Чорноморців» і «Різдваної ночи», виставлені в Києві в 1873–4 рр. На Лисенку спочили надії українського громадянства, і відчуваючи всю вагу призначеної йому ролі, він по сих перших тріумфах ще раз переходить в ролю скромного учня, на кілька років удається до петербурської кон-

серваторії, щоб поповнити деякі прогалани своєї музикальної освіти і уоружений сими новими здобутками з початком 1880-х р. в новий період своєї творчості, вповні дозрілої і зрівноваженої, зазначеною цілим рядом здобутків високої вартости в обох напрямках його діяльності: збирання і оброблювання пам'яток народньої музики і самостійної артистичної творчості. Жива, незвичайно продуктивна його діяльність в обох сих напрямках розвивалася невинно і в результаті його творчисть дала один з найбільш показних національних здобутків України останніх десятиліть: українське громадянство не тільки одержало великий корпус українських пісень-мельодій, в загальній сумі звиш п'ятьсот пісень з голосами, в хорових і фортепіанових переложеннях (дві серії збірника обрядових пісень, і ряд менших публікацій), але і дістало перші трівкі і солідні підстави своєї національної музики в операх і оперетах, кантатах, рапсодіях і иньших композиціях покійного майстра.

Се велике діло було створено, як я вже сказав, в дуже нелегких обставинах. Богацтво, в яким виростав Лисенко дитиною, розвіялося ще коли він доростав; вийшовши в жите, він мусів вступити на тяжку дорогу заробковання; приходилося працювати на прожите лекціями і робити над своїм улюбленим ділом уривками, нічними годинами після тяжкого робочого дня. При тім для сеї роботи великий артист не знаходив ніякої помочи, ніякої опори поза своїм робочим кабінетом; доля не посилала йому на зустріч заможних меценатів ні національних інституцій, які б дали в його розпорядженне артистичні засоби, оркестр, капелю; власний фортепіан зістався одиноким артистичним знарядом Лисенка; його опери, оркестрові композиції роками лежали не виставлені; свої славні хори, котрими він виступав перед публікою на концертах, йому проходилося самому збирати, з людей неприготованих, тратячи масу праці на організацію, підучуване і т. д.

Щоб осягнути иньші, лекші умови праці, иньшу, теплішу атмосферу для своєї артистичної творчості, Покійний мусів би зійти з тої національної стежки, на котру вступив він на порозі життя, іти на компроміс з своїм розумінем свого національного завдання, свого патріотичного обовязку. Але сею ціною Покійний не хотів купувати лекших і пригоднійших обставин для своєї творчості. Хоч як розвинені були в нім інтереси артистичні, проте він не меншим був громадянином і патріотом, ніж артистом-композитором. Свідомим, консеквентним і непохитним в своїх переконаннях громадянином-Українцем він зістався від молодости до кінця днів своїх, не погнувшись, не спасувавши навіть серед найтяжших нагінок на українство, даючи всім взірець горожанської відваги і характеристичности. І коли приходить на мисль, що його артистична творчисть, його музикальна діяльність на иньшій ґрунті, в стані торжествующих могла б розцвісти богатше і пишнійше, то против сеї гадки повстає иньше переконанне – що в тих вигіднійших і лекших обставинах діяльність покійного не мала б і того величезного і невмирущого національного значіння, яке мала його творчисть «во время люте», що переживав сей великий український кобзар вірно і нерозлучно разом з народом своїм і землею своєю. З тих найтеміїших часів нашого життя він виніс разом з ними сей безцінний скарб української музики, української пісні, народ-

ньої і своєї, сплівши їх нерозривно і нерозлучно і зробивши з них, без золота і каменя, справді вічну окрасу українського життя.

Завдяки чистоті його характеру, як чоловіка і громадянина, завдяки горячому відданню інтересам народнім, завданням національним, його творчість справді була не тільки голосна, а і

Правдива, як Господа слово

і зістанеться вічною славою українського відродження.

Передрук за окремою відбиткою, подарованою нам на поч. 1992 р. академіком Ярославом Ісаєвичем: *Записки Українського Наукового Товариства в Києві*, т. 11. Київ 1913, с. 1–8. Мова й правопис першодруку збережені без змін, за окремими винятками: літеру **ї** у таких позиціях як діло передаємо через **і**, а постфікс **ся** пишемо разом.

До друку підготував Юрій Ясіновський

